www.wordlyknowledge.uz Volume: 1, Issue: 2, 2023

NOGIRON TALABALARNI HAR TAMONLAMA QO‘LLAB QUVATLASHDA TYUTORNING O‘RNI

Farxodjon Parmankulov Nurali o‘g’li

Annatatsiya: Ushbu maqolada nogiron talabalarni har tamonlama qo‘llab quvatlashda tyutorning o‘rni, Individuallashtirilgan qo‘llab-quvvatlash, Inklyuziv ta’lim tizimi, va Inklyuziv ta’lim tizimidagi muammolar, Qulaylik va turar joylar haqida ma’lumotlar berildi.

Kalit so‘zlar: Nogiron o‘quvchilar, Individuallashtirilgan, O‘qituvchilar, materiallar, Ta’lim resurslari, baholash usullari.

Nogiron o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlashda tuyutrning roli ta’limga teng kirishni ta’minlash va turli ehtiyojga ega bo‘lgan shaxslarga kuch berishda juda muhimdir. O‘qituvchilar shaxsiylashtirilgan yordam ko‘rsatishda, qo‘llab-quvvatlovchi o‘quv muhitini shakllantirishda va nogiron talabalarning umumiy akademik muvaffaqiyatini rag’batlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ularning rolining asosiy yo‘nalishlari quyidagilar:

Individuallashtirilgan qo‘llab-quvvatlash: O‘qituvchilar nogiron talabalar bilan o‘ziga xos ehtiyojlarini aniqlash va shaxsiylashtirilgan o‘quv strategiyalarini ishlab chiqish uchun yaqindan hamkorlik qilishadi. Ular har bir o‘quvchining o‘ziga xos o‘quv uslublari va qobiliyatlariga mos keladigan o‘quv materiallari, o‘qitish usullari va baholash usullarini o‘zlashtiradilar. O‘qituvchilar maqsadli yordam ko‘rsatish orqali nogiron talabalarga qiyinchiliklarni engishga, bilim bo‘shliqlarini to‘ldirishga va o‘zlarining potentsiallariga erishishga yordam berishadi.

Qulaylik va turar joylar: Ta’lim resurslari va materiallarining nogiron talabalar uchun qulay bo‘lishida o‘qituvchilarning o‘rni bor. Ular talabalar, o‘qituvchilar va tegishli qo‘llab-quvvatlash xizmatlari bilan birgalikda yordam beruvchi texnologiyalarni taqdim etish, topshiriqlarni o‘zgartirish yoki muqobil aloqa usullarini taklif qilish kabi zarur turar joylarni amalga oshirish uchun ishlaydi. O‘qituvchilar barcha o‘quv materiallarini qo‘shilishni rag’batlantiradigan tarzda taqdim etilishini ta’minlaydi va nogiron o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi.

Qurilish ishonchi va motivatsiyasi: Nogiron o‘quvchilar uchun ijobiy o‘quv tajribasini shakllantirishda o‘qituvchilar muhim rol o‘ynaydi. Ular ishonch va motivatsiyani mustahkamlash uchun dalda, yo‘l-yo‘riq va hissiy yordam ko‘rsatadilar. O‘qituvchilar talabalar yutuqlarini tan olish va nishonlash orqali o‘z-o‘zini hurmat qilishni oshirishga va o‘quvchilar o‘zlarini qadrli va kuchga ega his qiladigan xavfsiz joy yaratishga yordam beradi.

Advokatlik va hamkorlik: O‘qituvchilar ko‘pincha nogiron talabalar tarafdori bo‘lib ishlaydilar, talabalar zarur turar joy va resurslarni olishlarini ta’minlash uchun o‘qituvchilar, oilalar va qo‘llab-quvvatlash xizmatlari bilan birga ishlaydilar. Ular turli hamkorlar o‘rtasida bog’lanish bo‘lib xizmat qiladi, samarali muloqot va hamkorlikni osonlashtiradi. O‘qituvchilar, shuningdek, nogiron talabalarga ta’lim tizimlarini yo‘lga qo‘yishga va mavjud qo‘llab-quvvatlash tarmoqlariga kirishga yordam beradi.

O‘qish va tashkiliy ko‘nikmalar: O‘qituvchilar nogiron talabalarga o‘quv faoliyatini oshirishi mumkin bo‘lgan samarali o‘quv va tashkiliy ko‘nikmalarni rivojlantirishda yordam berishadi. Ular vaqtni boshqarish, nota olish texnikasi va talabalarning ehtiyojlariga moslashtirilgan strategiyalarni o‘rganish bo‘yicha ko‘rsatma beradi. O‘quvchilarni ushbu zarur ko‘nikmalar bilan jihozlash orqali o‘qituvchilar mustaqillikka va o‘z-o‘zidan yo‘naltirilgan o‘quv mashg’ulotini yo‘lga qo‘yadi.

Hissiy qo‘llab-quvvatlash: Nogiron talabalar ta’lim safarida qo‘shimcha hissiy qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Tyutor qo‘llab-quvvatlovchi va hamdard muhitni ta’minlaydi, tinglash qulog’ini taklif qiladi va o‘ziga tegishlilik hissini targ’ib qiladi. Ular o‘rganishning hissiy jihatlarini tan olishadi, o‘quvchilarga stressni boshqarishga yordam berishadi va o‘z-o‘zini parvarish qilish strategiyalarini taqdim etishadi.

www.wordlyknowledge.uz Volume: 1, Issue: 2, 2023

Natijada, nogironlarni qo‘llab-quvvatlashda o‘qituvchilar individual yordam ko‘rsatish, qulaylikni ta’minlash, ishonchni mustahkamlash, ularning ehtiyojlarini himoya qilish, hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, o‘quv ko‘nikmalarini o‘rgatish va hissiy yordam ko‘rsatishda muhim rol o‘ynaydi. Ularning bag’rikengligi va tajribasi nogiron talabalarning muvaffaqiyati va farovonligiga sezilarli hissa qo‘shadi, qo‘shni ta’limni yo‘lga qo‘yadi va shaxslarga to‘siqlarni yengib o‘tish va o‘z ta’lim maqsadlariga erishish uchun kuch beradi.Talabalarni o‘qitish faoliyati, ularga o‘zlashtirishadigan va o‘zini rivojlantirishadigan birinchi muhim vazifalardan biridir. Biroq, har bir talabaning o‘zining o‘rganish xususiyatlari va talabalar bilim darajasidan farqli bo‘lishi mumkin. Bu sababli, o‘qituvchilarning talabalarni har ikki ko‘rsatuvda qo‘llab-quvvatlash uchun zarur bo‘lgan individuallashtirilgan yondashuvlar kerak.

Individuallashtirilgan yondashuvning eng asosiysi - tyutorlik. Tutorsizlik har qanday o‘qitish jarayonida talabalarga zarar keltirishi mumkin, chunki har bir talabaning o‘zlashtirish va bilim olish taktikalari har xil bo‘lishi mumkin. Tyutorlik vositalari orqali, o‘qituvchi talabalar bilim darajasini ajratib chiqish va ularni o‘zlashtirishdagi kamchiliklarni aniqlash imkoniyatiga egadir.

Tyutorlikda o‘qituvchi, talabalarga bir xil paytlarda yordam beruvchi yoki farqli o‘rganish usullaridagi yordam beruvchi bo‘lishi mumkin. Bu, talabalarga eng yaxshi natijalarni olish va g’ayrioddiy masalalarni bartaraf qilishda yordam beradi. Tarixi jarayonlarda, sharqda mashxur bo‘lgan tyutorlik tizimi bu bo‘limda yoritiladi.

Tyutorlik tizimida tyutor bilimni talabalarga tarqatadi, ularga ma’lum bir mavzu bo‘yicha qo‘ng’iroq qiladi va ularga eng yaxshi usulni tavsiya qiladi. Bunda o‘qituvchining maqsadi tabiatan, talabaning o‘zini rivojlantirishi va talabalik faoliyatidagi yengil maqsadlar bo‘lishi lozim. Tyutor o‘qituvchi bilimini, o‘quv-uslubiy javobgarligini va ta’limning atamasi haqida ma’lumotlarga ega bo‘lishi kerak.

Tyutorning o‘rni maqsadli masalalarda ham muhim bo‘lmaganidir. Tarixiy tadqiqotlar esa, tyutorlik faoliyatining talabalarni tinchlik, iste’mol qilingan zamonaviy o‘qitish usullari va ularning bilimining yanada ko‘tarilishi bilan ta’minlaydi. O‘qituvchilarning tyutor o‘rnini qo‘llash yo‘li bilan ko‘proq talabalar aqliy va jismoniy vaqtini tejashadi.

Tyutorlikning o‘z tarixiy joyi ham mavjud. Mashhur al-Xorasniy, otgan asrlardan buyon o‘rganish jarayonida ajralmagan savollar uchun tayyorgarchilik topshirib kelgan. Bu ta’limni renkarnatsiyani aniqlovchi bir o‘quv-uslubga aylantirishga olib keldi.

Asosan, tyutorlik o‘quv-tadqiqot faoliyatida ham, o‘quvchilar yordam berishda muhim bo‘lib, ularga o‘z o‘rganish jarayonida hozirgi vaqtdagi xavfsiz, ishlashni qondiradigan yondashuvlar beradi. O‘qitishda tyutorlikning o‘rni, talabalarni boshqarishda o‘ziga mahsus talablar va kerakli o‘qitish usullari bo‘lib, ularning o‘rganish imkoniyatlarini bartaraf qiladi. Tyutorlik, talabalarning shaxsiy talablariga qiziqishi, ularning motivatsiyalariga rioya qilishi va ularga imkoniyatlar berishini ko‘rsatadi. Tyutorlikning maqsadi shundaydirki, talabalarni o‘z g’alaba qilishlari, motivatsiyalarini yuksaltishlari hamda umumiy bilim darajasini yanada oshirishlari mumkin bo‘lsin.

Inklyuziv ta’lim tizimida quyidagi maqsad va vazifalarning hal etilishi talab etiladi: - ta’lim muassasasida imkoniyati cheklangan bolalar va usmirlarning ta’lim olishlari uchun zaruriy psixologik-pedagogik, korreksion sharoitlarni yaratish, ularning imkoniyatiga yunaltirilgan umumta’lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruxiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish; - o‘quvchilarning ta’limdagi tenglik xuquqini kafolatlash; - jamiyatning va oilaning faol ishtirokida nogiron va saglom bolalarning extiyojlarini qondirish, ijtimoiy xayotga erta moslashtirish; - imkoniyati cheklangan bolalar va usmirlarni oilalardan ajramagan xolda yashash xuquqini ruyobga chiqarish; - jamiyatda imkoniyati cheklangan bolalar va usmirlarga nisbatan do‘stona va mexr-muxabbatli munosabatni shakllantirishdir.

Inklyuziv ta’limning muammolari. Ko‘plab davlatlarda inklyuziv ta’limni joriy etish bo‘yicha davlat normativ xujjatlarida qayd qilinmaganligi; Nogiron bolalarga nisbattan salbiy munosabat; Imkoniyati cheklangan bolalarning hamjamiyatda ko‘rinmaslik muammosi; Imkoniyati cheklangan

bolalarning maktabda ko‘rinmaslik muammosi; Moddiy mablag’ muammolari; Ta’lim muassasalarini moslashtirish; Sinfda o‘quvchilar sonining ko‘pligi; Kambag’allik; Jinsiy tafovutlarga qarab kamsitish; Imkoniyati cheklangan bolalarning boshqalarga qaramligi; Favqulodda vaziyatlar, mojarolar, qochoqlar; Kadrlar masalasidagi muammolar. Haqli savol tug’iladi, nima uchun imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta’lim tizimiga jalb etish kerak? Yuqorida keltirilgan dalillarni hal etib inklyuziv ta’lim tizimiga o‘tishga qanday zaruriyat bor? Darhaqiqat, bu ta’lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish oson kechmaydi. Ammo bu ta’lim tizimining nafli jixati juda ko‘p ular sirasiga qo‘yidagilar kiradi: Inklyuziv ta’lim qashshoqlik iskanjasidan qutilishga imkon beradi; Inklyuziv ta’lim barcha uchun ta’lim sifatini yaxshilaydi; Kamsitishlarni oldini oladi; Inklyuziv ta’lim yanada inklyuzivlikka olib keladi.1 Inklyuziv ta’limning prinsiplari: 1. Insonning qadr qimmati, uning qobiliyati va yutug’iga bog’liq emas. 2. Har bir inson o‘ylash va xis qilish qobiliyatiga ega. 3. Har bir kishi eshitish va muloqot qilish qobiliyatiga ega. 4. Har bir kishi bir-biriga muxtoj. 5. Shaxsning to‘liq va haqiqiy ta’lim olishi faqat real hamkorlikda amalga oshadi. 6. Hamma kishilar o‘z tengdoshlarini qo‘llab quvvatlashga muxtoj. 7. Hamma ta’lim oluvchilarni yutuqga erishishiga ularning nimadir qila olmasligi emas , balki nimanidir qila olishidir. 8. Hamkorlik qilish kishi hayotini har tomonlama ko‘chaytiradi. Inklyuziv ta’lim tizimi qo‘yidagi ta’lim muassasalarni o‘z ichiga oladi; maktabgacha umuta’lim, o‘rta umu ta’lim, o‘rta maxsus kasb-xunar va oliy ta’lim. Bu ta’lim muassasalarning maqsadi bolalarning ta’lim olishi va kasb-xunarga tayyorlashda ularning o‘rtasidagi to‘siqlikni bartaraf etib ochiq ta’lim muxitini yaratishdan iborat. Umumta’lim maktablarda alohida dastur va darsliklardan foydalanish imkoniyati bo‘lmaydi. Inklyuziv ta’lim tizimi integratsiyalashgan ta’lim tizimidan uzinig mazmun – moxiyati, maqsadi, vazifalari va xarakat dasturi bilan farqlanadi. Bolaning tarbiya va o‘quv faoliyatida orqada qolishi psixik funksiyalarni o‘zlashtirmaganligi natijasidir. Masalan, bolaning kiyim kiyishida ketma-ketlikning buzilishi uning xotirasi zaifligidan emas, balki ushbu jarayonni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan malakalarni egallamaganligi tufayli ro‘y beradi. Bunday psixik muammoni psixoreksiyalash usullari bilan birga bolaga kiyimlarni to‘g’ri ketmaketlikda kiyish tasvirlangan rasmlar taqdim etilishi mumkin. L.S.Vigotskiy ijtimoiy muhit sog’ligi imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun birinchi darajali ahamiyatga egadir, degan g’oyani ilgari suradi. 2 Xuddi shuningdek, u imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanishini ildizi yomon o‘simlikka o‘xshatadi. «Uning ingichkagina ildizlari oziqlantiruvchi tuproqning qatlamlari va shakliga mos kelmaydi. Ular o‘z o‘zicha tuproqning oziqa beruvchi qatlamlariga yetib borolmay, quruq va zaharli qatlamga kirib qoladi. Bunday o‘simlik muvofiq sharoitlarda gullashi mumkin edi, biroq odatdagi sharoitda taraqqiyotning cho‘qqisiga yetmasdan, bujmayib so‘lib qoldi», deydi. 3 Binobarin, ta’lim-tarbiya tizimini har bir millat va elatning o‘ziga xos tomonlari, milliy an’analari, urf-odatlari, davlatning maqsad-vazifalari hamda tarbiyalanuvchilarning ruhiy va jismoniy rivojlanishidagi xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Imkoniyati cheklangan bolalarda kattalar bolaning rayiga, mustaqil bo‘lishiga qarshi turmasdan, mumkin qadar istagi, intilishiga yordam bersalar, uning shaxsini shakllantirish jarayonidagi qiyinchiliklar o‘z-o‘zidan barham topadi. Imkoniyati cheklangan bolada o‘jarlik, qaysarlik, itoatsizlik xususiyatlari paydo bo‘lishi bu kattalarning haddan tashqari paypaslaganliklari oqibatida vujudga keladi. Psixolog olima L.M.Krijanovskaya imkoniyati cheklangan bolalarning inklyuziv ta’lim tizimida ta’lim-tarbiya berishda psixologik korreksiyalash metodlari orqali tarbiyalash yo‘llarini keng yoritib bergan. Uning fikricha, inklyuziv ta’lim tizimida ta’lim-tarbiya ishlarining samarali bo‘lishi, yaxshi yutuqlarga erishishda maktab psixologi, pedagog, tarbiyachi va ota-onalar hamkorligi uzviy bog’langan bo‘lishi lozim.

Inklyuziv ta’lim tizimida jahon miqyosida amaliyotga joriy qilish borasida bugungi kunga qadar ham juda ko‘plab muammolar va to‘siqlar mavjud. Ular jumlasiga quyidagilar kiradi: Salbiy munosabat; Hamjamiyatda ko‘rinmaslik; Moddiy mablag’ muammolari; Jismoniy moslashtirish; Sinfdagi o‘quvchilar soni; Qaramlik; Jinsiy belgilarga qarab kamsitish; Favqulodda vaziyatlar, mojorolar va qochoqlar. Salbiy munosabat-maxsus ehtiyojli bolalarning umumta’lim muasasalari tizimida ta’lim tarbiya olaishlari uchun eng katta to‘siq bo‘lsa kerak. Salbiy munosabat muammosining mazmuni

shundaki, ota-onalar, hamjamiyat a’zolari, o‘qituvchilar, umumta’lim muassasalari hodimlari, boshqaruv organlaridagi hatto maxsus ehtiyojli bolalrning o‘zlaridagi umumta’lim muassasalarida ta’lim tarbiya olishlariga nisbatan qashiliklari va buni istamasliklaridir. Bunga sabab nogironlarga nisbatan insonlardagi noto‘g’ri fikr, ular to‘g’risida ma’lumotlarning yetishmasligi, nogiron bolalarning chegaralangan muhitda o‘sganligi va boshqalardir. Hamjamiyatda ko‘rinmaslik muammosining mazmuni shundaki, ko‘pincha ko‘plab maxsus ehtiyojli bolalar otaonalar tomonidan qattiq bekitiladi. Ularni uyga qamab hyech kimga ko‘rsatmaydilar, ro‘yxatga olish jarayonida nogiron bolasi to‘g’risida hyech bir ma’lumot berilmaydi. Natijada ko‘plab nogiron bolalar hamjamiyatda ishtirok etishdan mahrum bo‘ladilar. Ular to‘g’risida hyech bir ma’lumotni bo‘lmasligi ta’lim-tarbiya muassasalariga qatnamasliklariga olib keladi.

Xulosa:

Inklyuziv ta’limni amaliyotga joriy etish ustida olib borilgan tajribalardan shu narsa o‘z isbotini topdiki, har qanday imkoniyati cheklangan bolalarni nuqsonini ilk yoshdan o‘z vaqtida aniqlab mutaxassislarga murojaat qilinsa va maktabga tayyorgarlik ishi o‘z vaqtida olibib borilsa abatta ko‘zlangan maqsadga erishish mumkin. Ya’ni inklyuziv ta’limning samarasi yuqori darajada bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Выготский Л.С. Дефект и сверхкомпенсация. // «Проблема дефектологии». М., 1996. –С. 42.
2. Крыжановская Л.М. Психологическая коррекция в условиях инклюзивного образования. Пособие для психологов и педагогов. – М.: «Владос», 2013. 83-б.
3. Maktablar hamma uchun – Save the children – 2002y. 20\23 bet
4. Pulatov Sh.N.Sankhya-ancient Indian philosophical school. //PUSTAK BHARATI RESEARCH JOURNAL// JAN-June. ISSUE Toronto, Canada. No: 1-2, 2020.